

52. Сталин и Каганович. Переписка. 1931-1936 гг. / Федерат. архив. служба России. Рос. гос. архив соц.-пол. Истории / сост. : О. В. Хлевнюк, Р. У. Дэвис, Л. П. Кошелева и др. – М. : РОССПЭН, 2001.
53. *Марунчак М. Г.* Нація в боротьбі за своє існування: 1932 і 1933 в Україні і діаспорі. – Вінніпег, 1985.
54. Международная Комиссия по расследованию голода на Украине 1932–1933 годов. Итоговый отчет 1990 год. – К., 1992.
55. *Вербицкий М.* Найбільший злочин Кремля: Запланований штучний голод в Україні 1932-1933 років. – Лондон, 1952.
56. *Воропай О.* В дев'ятому крузі. – Лондон, 1953.
57. *Гришко В. І.* Москва сльозам не вірить: Трагедія України 1933 року з перспективи 30-річчя (1933-1963). – Нью-Йорк, 1963.
58. *Давиденко В.* Сорокаріччя великого голоду 1932-33 рр. // Альманах Українського Народного Союзу на 1973 рік. – Джерсі-Сіті-Нью-Йорк, 1973.
59. *Звичайна О.* Миргородський ярмарок. – Мюнхен. – 1953.
60. *Калинник О.* Що несе з собою комунізм? – Мюнхен-Торонто. – 1954.
61. *Правобережний Ф.* 8 000 000. 1933-й рік на Україні. – Вінніпег. – 1951.
62. *Конквест Р.* Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор. – К. : Либідь, 1993.

А н н о т а ц и я

Рассмотрены точки зрения отечественной и зарубежной историографии о возникновении и распространении голодомора 1932–1933 гг. на территории Киевской области.

Ключевые слова: голодомор, Киевщина, историография, источники.

A n n o t a t i o n

In the article the point of view of domestic and foreign historiography of the emergence and deployment of holodomor 1932 – 1933 he was in the Kiev region.

Keywords: holodomor, Kyiv region, historiography, sources.

Коляда І. А.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. – ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ

На основі хронологічного принципу зроблено спробу встановити основні етапи історіографії суспільно-політичної діяльності української інтелігенції Наддніпрянської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст., виділені та охарактеризовані особливості кожного з історіографічних періодів.

Ключові слова: інтелігенція, суспільно-політична діяльність, історіографічні періоди, Наддніпрянська Україна

На сучасному етапі розвитку вітчизняної історичної науки зростає необхідність історіографічного узагальнення певних аспектів історії України кінця ХІХ – початку ХХ ст., у тому числі тих, що стосуються тогочасної інтелігенції.

У центрі уваги дослідників традиційно перебувають періоди, насичені історичними катаклізмами, кризами, революціями, військовими конфліктами, реформаціями, так, як завжди приховують у собі невичерпні пізнавальні можливості, а також дають підґрунтя для теоретичних узагальнень. При цьому вони висвітлюють не лише безпосередньо проблему суспільно-політичної діяльності української інтелігенції, а й ряду тотожних до неї питань,

як то ідеології досліджуваного періоду, загальний характер рухів та умови їх виникнення, тощо.

По-перше, зазначений період в історії України характеризується насиченістю та динамізмом подій, новими суспільно-політичними та соціально-економічними тенденціями і явищами, що й визначили пильну увагу дослідників, які підготували по ньому значний масив наукової літератури.

По-друге, історіографічний аналіз суспільно-політичних процесів в Україні на початку ХХ ст. дає змогу не лише підвести підсумок зробленому, а й визначити перспективи наукового пошуку. Він допомагає виявити неоднозначність, складність і суперечливість у вивченні різноманітних проблем історії суспільно-політичного життя України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

По-третє, історіографічне переосмислення соціально-економічних і політичних явищ, інших історичних процесів, що відбувалися в Україні впродовж 1890–1914 рр., дає змогу визначити пріоритетні напрями історичних досліджень, сприяє кращій орієнтації дослідників, викладачів, студентів у величезному масиві різноманітної за своїм змістом і характером наукової історичної літератури. Першочергова увага в ній приділяється розвитку економіки, соціальним змінам, зумовленим економічними процесами, суспільно-політичним, українському національному, робітничому, селянському, анархістському рухам в Україні.

Історія України кінця ХІХ – початку ХХ ст. завжди привертала і привертає увагу як українських, так і зарубіжних учених. Актуальність означеної проблеми зумовлено, з одного боку, об'єктивною необхідністю повноцінного відтворення всього історичного шляху, пройденого українським народом. З іншого боку, цей період ознаменувався для України новими тенденціями в економічному житті, значними якісними зрушеннями в українському національно-визвольному русі, який остаточно перейшов у політичну стадію свого розвитку, активізацією суспільно-політичного життя на українських землях Російської та Австро-Угорської імперій, формуванням мережі українських політичних партій та їх участю у розв'язанні назрілих соціально-економічних, політичних і національних проблем, могутніми революційними виступами робітників та селян, особливо під час революції 1905–1907 рр., опозиційним рухом ліберальної інтелігенції. Україна була втягнута у кривавий вир Першої світової війни, яка стала трагедією для українського народу, оскільки українці не мали власної держави і змушені були воювати з обох протиборствующих сторін, зазнаючи зневагу й брутальність як російського, так і австрійського командування. Українські землі перетворили на полігон для військових змагань, які завдали великих збитків, призвели до руйнувань і спустошень. У цілому період кінця ХІХ – початку ХХ ст. можна назвати добою, коли активно формувалися економічні, політичні та культурні передумови відновлення й розвитку української державності 1917–1920 рр.

Історіографія досліджуваної нами проблеми представлена роботами В. Дядиченка [1], М. Лещенка [2], Ф. Лося [1], В. Сарбея [1], К. Тарнавського [3] та ін.

Наукова новизна нашого дослідження полягає у спробі типологізувати основні надбання в історіографії дослідження проблеми ролі української інтелігенції у суспільно-політичному житті у Російській імперії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., визначити її основні періоди.

Нагромадження знань про українську партійну структуру та інші національні об'єднання включає кілька неоднозначних етапів. Так на сьогодні ми можемо умовно

поділити історіографію проблеми за хронологічним принципом на такі періоди:

1. Хронологічний період досліджуваної проблеми – друга половина XIX – початок XX ст.
2. Радянська історіографія 20-ті рр. – перша половина 1950-х років.
3. Історіографія 1950 – початок 1990-х років
4. Сучасна історіографія.

Як окрему частину історіографічного масиву можна виділити зарубіжну, передусім діаспорну історіографію. Однак вона не є настільки значущою, і тому розглянемо її розвиток у історичних межах, визначених періодами вітчизняної історіографії.

Початок самого процесу аналізу суспільно-політичної діяльності інтелігенції, і відповідно перший історіографічний період, започаткували праці безпосередніх учасників тогочасних подій, лідерів та ідеологів об'єднань української інтелігенції, а також їхніх опонентів. На початку XX ст. вони сформували автономістсько-федералістську, самостійницьку (державницьку) і великодержавну (великодержавницьку) концепції в інтерпретації суспільно-політичного життя. Великодержавна – характерна насамперед для російських істориків і діячів, яскравими представниками яких були С. Щеголев [4], А. Стороженко [5] та інші.

Перші спроби наукового аналізу окремих питань історії України кінця XIX – початку XX ст. було здійснено відомими громадсько-політичними діячами: І. Франком, М. Павликом, К. Левицьким, Є. Левицьким, О. Барвінським, Ю. Бачинським, М. Ганкевичем, С. Вітиком, Ю. Романчиком, А. Вахнянином, Д. Антоновичем, В. Дорошенком, Д. Дорошенком, М. Поршем, М. Міхновським, М. Грушевським, Б. Грінченком, С. Єфремовим, Є. Чикаленком, М. Залізником та ін. [6]. Безпосередні свідки й учасники політичних подій на українських землях у зазначений період, вони стали не лише творцями національної партійно-політичної думки, а й першими історіографами, їх праці несуть подвійне навантаження: з одного боку, вони є цінним джерелом вивчення політичної історії України кінця XIX – початку XX ст., з іншого – свідченням перших кроків у науковій розробці проблеми.

Другий історіографічний етап вивчення суспільно-політичної діяльності інтелігенції, як то діяльність політичних партій та суспільно-політичних рухів на українських землях кінця XIX – початку XX ст., був започаткований національно-демократичною революцією 1917–1920 рр. і тривав до кінця 1940-х рр. Визначальними рисами його початку були розкутість наукової думки, намагання переважної більшості вітчизняних громадсько-політичних діячів й істориків об'єктивно, неупереджено підійти до висвітлення процесів виникнення, становлення, громадської діяльності партійних угруповань, узагальнити та теоретично осмислити документальний історико-політичний матеріал. Однак одночасно з цими явищами, що мали місце у 1920-х роках XX ст. мали місце і інші, зумовлені сталінським тоталітаризмом.

Значний внесок у розробку політичного аспекту українського руху (особливо партій початку XX ст.) зробили праці радянських істориків 1920-х рр. – М. Яворського [7], О. Гермайзе [8], А. Ріша [9], М. Равич-Черкаського [10] та інших, які пізніше загинули у вирі сталінських репресій. В них вони, не зважаючи на певну класову заангажованість, досить об'єктивно виділили і роль інтелігенції.

Однак на початку 1930-х рр. і до середини 1950-х рр. Ситуація в історіографії питання, як і у всій тогочасній історичній радянській науці змінюється. Ключовим стає утвердженням і зміцненням сталінізму, його згубним впливом на історичну науку.

На рубежі 1920-1930-х рр. наукові традиції були по суті обірвані, а найвидатніші учені фізично знищені. Винятково тенденційно розглядалася історія суспільно-політичного життя в Україні початку ХХ ст..

Суспільно-політичне життя України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., і особливо роль в ньому інтелігенції, радянськими істориками розглядалося в межах вивчення історії комуністичної партії Радянського Союзу, історії селянства, діяльності Державних дум, історії Української РСР і знайшло відображення в працях українських і російських учених, зокрема Ф. Лося [11], Л. Іванова [12] та ін. Однак вони характеризували українські та російські небільшовицькі партії як ідеологічних ворогів. Учені також здійснювали науковий аналіз процесу створення та діяльності регіональних і професійних робітничих організацій, насамперед рад, профспілок тощо [13], [14], [15].

Історики підготували широке коло наукових розвідок, включаючи й монографічні видання, про рух селян у Східній Україні, спрямований на розв'язання як аграрного, так і політичних питань, вплив на нього ідей та діяльності українських інтелігентів, зокрема членів РУП [16], [17], [18]. Певні успіхи історіографії в дослідженні місця та ролі пролетаріату й селянства України в суспільно-політичному русі контрастують з недостатньою науковою розробкою участі інших соціальних верств населення, зокрема інтелігенції, студентства, військових у боротьбі за здійснення прогресивних соціально-економічних і політичних змін. Водночас напрацьований у цьому напрямі науковий матеріал ученими В. Маниловим [19], М. Перельманом [20], М. Гуревичем [21], А. Федоровим [22], С. Найдою [23] заклав основи для майбутніх досліджень.

Отже, протягом 1920-х – середини 1950-х рр., не зважаючи на великі наукові наробки, ні в Україні, ні за кордоном, так і не опублікували жодної комплексної наукової праці присвяченої суспільно-політичному життю Наддніпрянської України та Галичини, і тим більше ролі в ньому інтелігенції.

Однак він доповнив уже існуючі в радянській історіографії відомості новими. Зокрема, у багатотомній історії України та в низці праць, присвячених суспільно-політичному життю в Україні на початку ХХ ст., розглядалася діяльність не лише соціал-демократичних (переважно робітничих), а й ліберально-демократичних, тобто партій інтелігенції. Піднімалася проблема співпраці партій національного спрямування, що діяли на теренах національних окраїн Російської імперії. Висновки радянських істориків були детерміновані обставинами зовнішнього плану та панівними в суспільстві марксистськими політико-ідеологічними концепціями, що не сприяло об'єктивному висвітленню проблеми. Їх загальна лінія залишалася принципово антинаціоналістичною. В історіографії повністю домінувала ідея інтернаціоналізму, що тяжіла до асиміляції і знищення національних особливостей. Загальноросійські, вітчизняні, польські та єврейські партії тенденційно характеризувалися як націоналістичні і дрібнобуржуазні.

Позитивні зміни в радянській історіографії позначилися наприкінці 1980-х рр., коли розпочалося певне розкріпачення радянської історичної науки внаслідок процесів демократизації і гласності, Все ж розпочате переосмислення історичного минулого здійснювалося на базі доктрини так званого “соціалізму з людським обличчям”, тобто історики не могли вийти за межі оновленої соціалістичної ідеології та створеної концепції демократичного соціалізму.

Ті чи ті історіографічні оцінки та положення щодо суспільно-політичного життя в Україні та ролі в ньому інтелігенції знайшли відображення в 1960-1980-х рр. у працях українських і російських учених, зокрема В. Дядиченка, Ф. Лося, В. Сарбея [24],

М. Лещенка [25], К. Тарнавського [26] та ін.

У радянській історіографії на той час головним чином вивчався робітничий, селянський та загальнодемократичний рухи. Однак уникнути висвітлення ролі інтелігенції, на відміну від вчених 1930-40-х років, дослідники 1970-80-х вже не могли. Серед відомих праць того часу варто назвати дослідження Ф. Лося [27], П. Лаврова [28], А. Кошика [29], Й. Щербини [30] та ін. При цьому варто назвати особливості у висвітленні політичного руху. Найбільшу увагу дослідників, не зважаючи ні на що, привертає боротьба робітників під час революційних подій 1905–1907 рр. Це є цілком виправданим і закономірним, оскільки під час революції ця боротьба набула найширшого розмаху, виявилася в найрізноманітніших формах, включаючи збройні виступи.

Учені-представники третього історіографічного періоду все ж здійснили окремі дослідження щодо участі в суспільно-політичному житті інших верств населення. Щодо інтелігенції передусім необхідно зазначити праці М. Столяренка [31], С. Томилова [32], В. Спицького [33].

Визнаючи важливість внеску цих та інших дослідників у науковий огляд історичних студій, варто констатувати відсутність узагальнюючих розробок, присвячених історіографії України з початку ХХ ст. до 1917 р. Щоправда, вітчизняні історики радянської доби зробили таку спробу в окремому розділі монографічного видання з історіографії України [34]. Проте аналіз наявної літератури здійснено в ньому з погляду панівних на той час у радянській історичній науці марксистсько-ленінських догматів.

Сучасний період історіографії, який розпочався після відновлення української державності і триває до цього часу, характеризується значним залученням фактичного матеріалу у висвітленні суспільно-політичного життя в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Бурхливі зміни, що розпочалися в СРСР в роки перебудови, супроводжувалися піднесенням національної самосвідомості, швидкою політизацією населення. Зі здобуттям Україною незалежності дослідження цієї проблематики стало необхідністю, яка вимагала повного й об'єктивного висвітлення. Розширюється співпраця вітчизняних істориків із зарубіжними колегами й науковцями з української діаспори. Українська історіографія відкрилася для зовнішнього світу і плідних дискусій.

З'явилася порівняно велика кількість публікацій, присвячених українським, російським, польським, єврейським політичним партіям, національному, селянському та робітничому рухам, і що для нас суттєво, участі в них інтелігенції.

У зв'язку з цим в умовах незалежності України такі вчені як С. Єкельчик [35], В. Меша [36], В. Колесник, О. Рафальський, О. Тимошенко [37] у своїх працях розглянули деякі питання історіографії українського національного руху та суспільно-політичного життя України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

На сучасному етапі історіографії наукове переосмислення суспільно-політичного життя в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. здійснюється у межах дослідження ширших, суміжних або локальних проблем, зокрема: розвиток української ідеї та державності, історія політичних партій, український національний, політичний, культурно-просвітницький та ліберально-демократичний рухи, українська інтелігенція, парламентська діяльність українців у I і II Думах тощо. Це дослідження В. Борисенка [38], П. Шморгуна [39] О. Висоцького, А. Голуба [40], С. Наумова [41], О. Тимошенко [42] та ін.

Варто звернути особливу увагу на монографічні дослідження С. Телешуна [43], В. Головченка [44], В. Колесника, О. Рафальського, О. Тимошенко [45], А. Павка [46], Л. Могильного [47], у яких зроблено спробу узагальнити окремі аспекти з історії українських партій та їх поширення в середовищі тогочасної української інтелігенції. У дослідженні цієї теми помітні й певні особливості. Зокрема, увагу істориків привертають

насамперед українські соціал-демократичні організації (РУП, УСДРП, “Спілка”), що зумовлено, очевидно, їхнім значно більшим порівняно з іншими партіями впливом на маси, одним із провідних місць, яке займала українська соціал-демократія в суспільно-політичному русі України кінця XIX – початку XX ст. Важливо зазначити, що саме серед членів та лідерів цих партій відсоток представників інтелігенції був найвищим. Щодо інших українських партій Наддніпрянщини, то їхню історію вивчено значно менше. Поки що немає сучасних ґрунтовних досліджень з питань соціальної бази політичних партій, їхніх організаційних засад, районних осередків, особливостей і взаємовпливу партійно-політичних процесів у Східній і Західній Україні, відносин українських партій із загальноросійськими, польськими, єврейськими та іншими політичними організаціями.

Отже, сучасний етап розвитку вітчизняної історичної науки потребує створення узагальнюючої праці, присвяченої комплексному вивченню всіх важливих аспектів, пов’язаних з утворенням і діяльністю українських політичних партій як у Наддніпрянщині, так і на західноукраїнських землях, які діяли наприкінці XIX – на початку XX ст.

Використана література :

1. Дядиченко В. Развитие исторической науки Украинской РСР / В. А. Дядиченко, Ф. Е. Лось, В. Г. Сарбей. – К., 1970. – 80 с.
2. Леценко М. Історіографія класової боротьби в українському селі в роки першої російської революції // Історіографічні дослідження в Українській РСР. – К., 1963. – Вип. 1.
3. Тарнавський К. Советская историография российского империализма. – М., 1964. – 98 с.
4. Щеголев С. Современное украинство. Его происхождение, рост и задачи. – К., 1913. – 558 с.
5. Стороженко А. Происхождение и сущность украинофильства: Доклад собранию членов Клуба русских националистов. – К., 1912.
6. Коляда І. А. Українська інтелігенція в Росії: суспільно-політична та соціально-культурна діяльність (друга половина XIX – початок XX ст.) / Коляда Ігор Анатолійович. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – 400 с.
7. Яворський М. Історія України в стислому нарисі / М. І. Яворський. – Харків: Держвидав України, 1928. – 340 с.
8. Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні. – Т. 1. Революційна українська партія (РУП). – К., 1926. – 387 с.
9. Риш А. Очерки по истории Украинской социал-демократической “Спілки”. – Х., 1926. – 126 с.
10. Коляда І. Українська інтелігенція в Росії: суспільно-політична та соціально-культурна діяльність (друга половина XIX – початок XX ст.) / Коляда Ігор Анатолійович. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – 400 с.
11. Лось Ф. Революція 1905–1907 рр. на Україні. – К., 1955. – 404 с.
12. Иванов Л. Революция 1905–1907 гг. на Украине // Революция в 1905–1907 гг. в национальных районах России. – М., 1949. – С. 30-143.
13. Городецька О. Ради робітничих депутатів на Україні: 1905 р. – Х., 1930. – 87 с.
14. Шморґун П. Ради робітничих депутатів на Україні в 1905 р. – К., 1955. – 55 с.
15. Шлосберг Д. Профессиональное движение 1905-1907 гг. на Киевщине. – К., 1930. – 103 с.
16. Качинський В. Селянський рух на Україні в роки 1905–1907. – Ч. 1. Рік 1905. – Х., 1927. – 232 с.
17. Мурза-Авакянц Н. Селянські розрухи на Україні 1905–1907 рр. – Х., 1929. – 130 с.
18. Леценко М. Селянський рух на Україні в роки першої російської революції. – К., 1956. – 188 с.
19. Манилов В. Вооруженное восстание в частях Киевского гарнизона (ноябрь 1905 г.). – К., 1926. – 258 с.
20. Перельман М. Катеринославська пролетарська і шкільна молодь 1905 року. – Х., 1931. – 67 с.
21. Гуревич М. Київська робітничка та шкільна молодь у революції 1905 року. – Х., 1934. – 65 с.
22. Федоров А. Революционные восстания в Черноморском флоте в 1905 году. – Симферополь, 1946. – 98 с.
23. Найда С. Революционное движение в Черноморском флоте в годы первой русской революции (1905–1907 гг.). – Симферополь, 1950. – 102 с.
24. Дядиченко В. Развитие исторической науки Украинской РСР / В. А. Дядиченко, Ф. Е. Лось, В. Г. Сарбей. – К., 1970. – 80 с.

25. *Леценко М.* Історіографія класової боротьби в українському селі в роки першої російської революції // Історіографічні дослідження в Українській РСР. – К., 1963 – Вип. 1.
26. *Тарнавський К.* Советская историография российского империализма. – М., 1964. – 98 с.
27. *Лось Ф.* Робітничий клас України в 1907–1913 роках. – К., 1962. – 196 с.
28. *Лавров П.* Рабочее движение в период нового революционного подъема 1910–1914 гг. – К., 1968 – 192 с.
29. *Кошик А.* Рабочее движение на Украине в годы первой мировой войны и Февральской революции. – К., 1965. – 243 с.
30. *Щербина Й.* Робітничий клас України та його революційна боротьба в 1914–1917 роках. – К., 1963. – 386 с.
31. *Столяренко М.* Непобежденная территория революции (Восстание на броненосце “Потемкин”). – М., 1975. – 267 с.
32. *Томилов С.* Броненосец “Потемкин”. – О., 1975. – 143 с.
33. *Спицький В.* Назрівання революційної кризи в Україні в 1901–1904 рр. – К., 1978. – 129 с.
34. Історіографія історії Української ССР. – К., 1987. – С. 189–234.
35. *Єкельчик С.* Український національний рух: здобутки та перспективи досліджень (замість післямови) // Нариси з Історії українського національного руху. – К., 1994. – С. 159–167.
36. *Меша В.* К вопросу о национальном движении в Украине начала XX века (очерк историографии до 1917 г.). – Донецк, 1995. – 346 с.
37. *Колесник В.* Шляхом національного відродження: Національне питання в програмах та діяльності українських партій Наддніпрянщини, 1900–1907 рр. / В. Ф. Колесник, О. О. Рафальський, О. П. Тимошенко. – К., 1998. – 226 с.
38. *Борисенко В.* До питання про Революційну українську партію // Наук, праці з питань політ, історії. – К., 1991. – Вип. 169. – С. 129-138.
39. *Шморгул П.* Політичні партії України на початку ХХ ст.: соціальний склад, чисельність, типологія // Наук, праці з питань політ, історії. – К., 1992. – Вип. 172. – С. 14-25.
40. *Висоцький О.* Зародження соціал-демократії в Україні і міжнародний соціалістичний рух / О. Висоцький, А. Голуб // Політологічні питання. – 1994. – № 2. – С. 96-119.
41. *Наумов С.* Питання української державності в діяльності Революційної української партії (РУП) // 36. Харк. історико-філол. т-ва. Нова серія. – Х., 1994. – Т. 3. – С. 11-20.
42. *Тимошенко О.* Революційна українська партія: утворення та еволюція. – К., 1997. – 226 с.
43. *Телешун С.* Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. – К., 1996. – 130 с.
44. *Головченко В.* Від “Самостійної України” до Союзу визволення України: Нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст. – К., 1996;
45. *Колесник В. Ф., Рафальський О. О., Тимошенко О. П.* – К., 1998. – 226 с.
46. *Павко А.* Політичні партії, організації в Україні: кінець ХІХ – початок ХХ ст.: зародження, еволюція, діяльність, історична доля / А. І. Павко. – К., 1999. – 248 с.; *Павко А.* Повчальний досвід вітчизняної історії: Політичні партії і організації у громадському житті України модерної доби / А. І. Павко. – К.: Плетиди, 2002. – 552 с.
47. *Колесник В.* Українські ліберально-демократичні партії в Російській імперії на початку ХХ ст. / В. Ф. Колесник, Л. П. Могильний. – К., 2005. – 226 с.

А н н о т а ц и я

На основе хронологического принципа рассмотрено историографию социально-политической деятельности украинской интеллигенции Надднепрянской Украины второй половины ХІХ – начала ХХ ст., выделены и характеризированы особенности каждого из историографических периодов.

Ключевые слова: *интеллигенция, социально-политическая деятельность, историографические периоды, Надднепрянская Украина.*

A n n o t a t i o n

On the basis of chronological principle historiography of socio-political phenomenon of the Ukrainian intelligentsia in Ukrainian department of Russian empire during second half of the ХІХth – beginning of the ХХth century is shown, historiographical periods, witch were selected by author, are described.

Key words: *intellectuals, social and political activities, historiographic periods, Ukraine in Russian empire*